

mgr Aleksandra Ciarkowska

Streszczenie rozprawy doktorskiej

Językowa kreacja mieszkańców wsi w powojennej literaturze nurtu chłopskiego (na podstawie wybranych utworów)

Pracę wykonano pod kierunkiem dr hab. prof. UŁ Katarzyny Sicińskiej.

Pracę wykonano w Zakładzie Dialektologii Polskiej i Logopedii Uniwersytetu Łódzkiego.

Praca mieści się w nurcie stylistyki językoznawczej. Celem rozprawy jest przedstawienie i omówienie językowej kreacji mieszkańców wsi w powojennej literaturze tzw. nurtu chłopskiego. Podstawę materiałową pracy stanowią utwory Edwarda Redlińskiego: *Listy z Rabarbaru* (1967) i *Konopielka* (1973), Wiesława Myśliwskiego: *Nagi sad* (1967) i *Pałac* (1970) oraz Juliana Kawalca: *W słońcu* (1963) i *Tańczący jastrzęb* (1964). Utwory te uznawane są za sztandarowe przykłady prozy nurtu chłopskiego. Powstały one w zbliżonym czasie (tj. między 1963 a 1973 rokiem), w okresie najbujniejszego rozkwitu omawianego nurtu. Ukazują polską wieś i zamieszkującą ją społeczność od końca II wojny światowej do schyłku lat 70. XX wieku (niekiedy z przywołaniem czasów przedwojennych i okresu okupacji). Lata powojenne były czasem dużych i gwałtownych zmian społecznych, obyczajowych, gospodarczych i technologicznych w Polsce. Przeobrażenia te zyskały swoje odbicie w kulturze, sztuce i literaturze. W tzw. nurcie chłopskim stały się wręcz motywem wiodącym. Pisarze współtworzący ów nurt ukazywali w swych dziełach wpływ przemian społeczno-gospodarczych na los jednostki i całej społeczności wiejskiej. Uformowanie się wokół owego zagadnienia nurtu literackiego wskazuje na rangę tematyki chłopskiej w ówczesnej kulturze.

Przedmiot badań stanowią językowe kreacje bohaterów mieszkających na wsi i będących przedstawicielami stanu chłopskiego. Analizą objęci zostali bohaterowie pierwszoplanowi oraz bohaterowie drugoplanowi, istotni dla rozwoju fabuły. Z tekstów powieści zostały wyekscerpowane nazwy i określenia, które służą językowej kreacji bohaterów, to znaczy nazywają i określają ich wygląd, stany emocjonalne i zachowania, wyznawane wartości moralne. Wydobyte zostały także środki, które służą kreacji czynności podejmowanych przez bohaterów w gospodarstwie i na roli (praca), zajęć wykonywanych w czasie wolnym, oraz środki, które obrazują relacje społeczne między bohaterami, a także ich stosunek do religii, wierzeń i obyczajowości, ludowych wartości. Wskazane zostały ponadto szerzej rozumiane

mechanizmy językowej kreacji ról pełnionych przez bohaterów w rodzinie i w społeczności wiejskiej w celu odpowiedzi na pytanie, jakie role społeczne są najczęściej przypisywane określonym bohaterom. Egzemplifikacja materiałowa pochodzi zarówno z partii narracyjnych, jak i dialogowych, co wynika z faktu, że sposób wypowiadania się bohaterów jest również elementem kreacji postaci. W analizie uwzględniono nie tylko leksykę i frazeologię, ale także właściwości składniowe poszczególnych utworów, ponieważ obie te warstwy językowe stanowią nośniki stylu. Praca zawiera ponadto próbę syntetycznego przedstawienia wizerunku chłopów w dwudziestowiecznej prozie nurtu chłopskiego.

Osiągnięcie zakładanego celu głównego stało się możliwe dzięki realizacji następujących zadań szczegółowych, takich jak: wskazanie repertuaru środków językowych służących kreacji mieszkańców polskiej wsi (bohaterów wybranych powieści), rozpoznanie kontekstów językowych i stylowych tychże środków, określenie funkcji, jakie poszczególne środki pełnią w tworzeniu literackich portretów mieszkańców wsi, rozpoznanie i omówienie odniesień kulturowych oraz społecznych uwidocznionych w językowej kreacji mieszkańców wsi (w kontekście realiów polskiej wsi XX wieku), ustalenie, w jakim stopniu wizerunki postaci chłopskich ukazane w omawianych powieściach powielają stereotypowe wyobrażenia na temat członków społeczności wiejskiej, rozpoznanie nadrzędnych reguł rządzących językową kreacją postaci chłopskich w twórczości Edwarda Redlińskiego, Wiesława Myśliwskiego i Juliana Kawalca, wskazanie różnic i podobieństw w zakresie językowej kreacji mieszkańców wsi pomiędzy poszczególnymi utworami oraz twórczością poszczególnych pisarzy.

Układ pracy jest odzwierciedleniem realizacji wyznaczonych celów badawczych. W rozdziale pierwszym omówione zostały najważniejsze konteksty historyczne, kulturowe i społeczne istotne dla nurtu chłopskiego w polskim prozatorstwie i stanowiące tło dalszych analiz. W części analitycznej rozprawy, na którą składają się trzy rozdziały, dokonano omówienia językowej kreacji postaci kobiecych, męskich i dziecięcych pochodzenia chłopskiego w sześciu utworach z nurtu polskiej prozy chłopskiej. Przedmiotem omówienia uczyniono 17 postaci kobiecych, 16 postaci męskich, 6 postaci dziecięcych. Zwrócono też uwagę na językową kreację zbiorowości (np. pokojówek i dzieci w *Palacu*, językową kreację dzieci w utworach *W słońcu* i *Konopielka*). Łącznie omówiono językową kreację 39 postaci pochodzenia chłopskiego.

W interpretacji poszczególnych kreacji zastosowano klucz semantyczny, analizując każdą postać według następującego schematu: prezentacja postaci, jej wyglądu, emocji, zachowań, obyczajów, postaw moralnych, relacji rodzinnych i społecznych z innymi bohaterami.

Metodologię tę modyfikowano w pojedynczych przypadkach, dla ukazania niuansów obrazowania niektórych bohaterów.

Wnioski płynące z analizy zaprezentowano w rozdziale podsumowującym w następującej kolejności:

1) omówienie różnic i podobieństw w zakresie językowej kreacji postaci chłopskich w twórczości Juliana Kawalca, Wiesława Myślińskiego i Edwarda Redlińskiego,

2) zrekonstruowanie wizerunku środowiska wiejskiego ukazanego w dwudziestowiecznej prozie nurtu chłopskiego na podstawie kreacji poszczególnych bohaterów z sześciu utworów trzech czołowych przedstawicieli tego nurtu z uwzględnieniem kontekstów historyczno-społeczno-kulturowych,

3) wskazanie stałych środków wyrazu obecnych w językowej kreacji bohaterów pochodzenia chłopskiego oraz funkcji tych środków.

W językowej kreacji postaci chłopskich w każdym z sześciu omawianych utworów dostrzec można wiele elementów wspólnych. W językowej kreacji wyglądu postaci chłopskich, szczególnie ich ubioru, omawiani autorzy wykorzystują przede wszystkim leksykę odnoszącą się do stonowanych barw, np. przymiotniki *szary*, *ciemny*. W deskrypcjach stanów wewnętrznych bohaterów pochodzenia chłopskiego dominuje obrazowanie pośrednie. Emocje, uczucia, stany psychiczne nie są zazwyczaj nazywane wprost, lecz sygnalizowane poprzez opisy mimiki, wyrazu oczu, mowy ciała, zachowań i innych fizycznych przejawów emocjonalnego wzburzenia.

Wśród ról społecznych podejmowanych przez bohaterów męskich najważniejsze są: rola gospodarza, rola męża i rola ojca. Analogicznie dla kobiet najważniejszymi rolami są role gospodyni, żony i matki. Mężczyźni ukazywani są jako głowy rodzin, podkreślany jest autorytet gospodarzy w społeczności wiejskiej (Kaziuk Bartoszewicz z *Konopielki*), kobiety zaś zajmują się pracami domowymi, opieką nad dziećmi i starszymi członkami rodziny (Maria Toporna z *Tańczącego jastrzębia*, Helena Kosa z *Listów z Rabarbaru*, Handzia Bartoszewicz z *Konopielki*). Obecny jest motyw matki ciepłej, dobrej i oddanej dzieciom (np. postać matki głównego bohatera z *Nagiego sadu*) oraz obraz ojca surowego i niedostępnego (por. Kaziuk Bartoszewicz, Michał Toporny z *Tańczącego jastrzębia*). Ten ostatni schemat przełamuje postać ojca z *Nagiego sadu*, z jednej strony milczącego i niedostępnego dla syna, z drugiej troskliwego i opiekuńczego. Oprócz tego w kulturze chłopskiej ważną rolę pełni instytucja małżeństwa. Również w omawianych dziełach większość bohaterów to osoby znajdujące się w związku małżeńskim, choć pojawia się np. postać kobiety-rozwódki, przełamującej stereotyp kobiety – matki i żony (Maria Toporna).

Zarówno Kawalec, jak i Redliński drobiazgowo opisują wioskową społeczność i panujące w niej zależności. Szczególnie w *Konopielce* spotkać można opisy sąsiedzkich kontaktów, spotkań oficjalnych (zebranie gospodarzy taplarskich w sprawie budowy szkoły) i prywatnych, mających podłoże w obyczajowości religijnej (wspólna modlitwa połączona z przedzeniem w domu Domina) czy wspólnej pracy na polu (koszenie zboża). Obecna w partiach dialogowych forma grzecznościowa *pluralis maiestatis* (tzw. dwojenie i trojenie) nie tylko oddaje wiejskie zwyczaje, ale ukazuje też obowiązującą w Taplarach (miejscu akcji *Konopielki*) hierarchię społeczną. W mniejszym stopniu społeczność wioskową kreuje Wiesław Myśliwski. Jest to podyktowane przede wszystkim konwencją jego powieści, które mają charakter uniwersalny i poświęcone są przede wszystkim kreacji przeżyć wewnętrznych bohaterów.

Julian Kawalec, Wiesław Myśliwski i Edward Redliński sięgają w językowej kreacji postaci chłopskich po stylizację gwarową. Każdy z tych pisarzy wykorzystuje jednak elementy gwarowe w innym zakresie i nieco odmiennej funkcji. W omawianych utworach Juliana Kawalca stylizacja gwarowa pełni przede wszystkim funkcję socjologiczną. Nagromadzenie gwaryzmów w *Konopielce* Edwarda Redlińskiego wpisuje się zaś w konwencję groteski obecną w tej powieści i służy celom parodystycznym. Z kolei znikoma ilość cech gwarowych w strukturze tekstowej utworów Myśliwskiego łączy się ze wspomnianą uniwersalną konwencją jego prozy.

W sześciu omawianych utworach należących do nurtu prozy chłopskiej spotkać można różnorodne mechanizmy językowe zastosowane w kreacji postaci chłopskich. Każdy z trzech badanych autorów: Julian Kawalec, Wiesław Myśliwski i Edward Redliński posługuje się specyficznym i bogatym repertuarem środków językowych, niekiedy te same środki wykorzystywane są w odmiennych funkcjach. W analizowanych utworach największą rolę odgrywają epitety, porównania, metafory oraz leksyka potoczna i elementy stylizacji gwarowej, rzadziej hiperbola, gradacje, wyliczenia.

Rezultatem pracy jest wielostronny opis językowej kreacji mieszkańców polskiej wsi w utworach nurtu chłopskiego. Drogą językowej analizy tekstów literackich ukazane zostały te elementy systemu językowego oraz środki stylistyczne, które uznać należy za nośniki rzeczowej kreacji w twórczości trzech pisarzy nurtu chłopskiego: Edwarda Redlińskiego, Wiesława Myśliwskiego i Juliana Kawalca. Repertuar owych środków językowo-stylistycznych oraz zasady ich użycia zostały powiązane ze stylistyką omawianych utworów oraz idiostylami wskazanych pisarzy, a także szerzej ze stylistyką literatury nurtu chłopskiego.